

Mladá veda

Young Science

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

Číslo 6, ročník 10., vydané v decembri 2022

ISSN 1339-3189

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Bunker. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišín, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoje, Univerzita Karlova, Praha)

Mgr. Jakub Köry, PhD. (School of Mathematics & Statistics, University of Glasgow, Glasgow)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, Ph.D. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra veřejné ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

Mgr. Michal Garaj, PhD. (Katedra politických vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava)

REDAKCIA

Mgr. Branislav A. Švorc, PhD., šéfredaktor (Vydavateľstvo UNIVERSUM, Prešov)

Mgr. Martin Hajduk, PhD. (Banícke múzeum, Rožňava)

PhDr. Magdaléna Keresztesová, PhD. (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, Nitra)

RNDr. Richard Nikischer, Ph.D. (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FŠŠ UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM, spol. s r. o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

KONCEPT FEUDÁLNEHO PANSTVA. HISTORIOGRAFIA A PRAMENE (UČEBNÁ POMÔCKA)

CONCEPT OF FEUDAL DOMINION. HISTORIOGRAPHY AND HISTORICAL
SOURCES (PEDAGOGICAL TEXT)

Ondrej Šály¹

Autor pôsobí ako interný doktorand na Historickom ústave Slovenskej akadémie vied – Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Zameriava sa na výskum a štúdium dejín 18. storočia a hospodárskych dejín.

Author is an internal doctoral student (a PhD student) at The Institute of History of Slovak Academy of Sciences – at Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava. He focuses on a research and study of the 18th century and economic history.

Abstract

The aim of this paper is to briefly explain the concept of the feudal dominion with regard to the early modern period, in a way accessible to the students or the lay public. For this reason, the article begins with an introduction to the concept itself, because without an elementary understanding of its meaning and purpose (and its difference from the word itself), the rest of the text loses its point. Subsequently, the article will indicate the difference between the dominion (domination) as a sociological category and the feudal land dominion (landed estate) as a historiographical concept. At the end of the text, I will present a few examples of early modern archival sources related to the topic.

Key words: dominion, Herrschaft, concept, historiography

Abstrakt

Cieľom predkladaného príspevku je stručne vysvetliť koncept feudálneho zemskeho panstva so zreteľom na obdobie raného novoveku, a to spôsobom prístupným študentom či laickej verejnosti. Z toho dôvodu článok začína predstavením významu samotného konceptu, pretože bez elementárneho pochopenia jeho významu a účelu (i jeho odlišnosti od slova) sa stráca zmysel zvyšku textu. Následne príspevok naznačí rozdiel medzi panstvom ako sociologickou kategóriou a (feudálnym) panstvom ako historiografickým pojmom. V závere článku uvádzam niekoľko ukážok z ranonovovekých prameňov súvisiacich s danou témou.

Kľúčové slová: panstvo, Herrschaft, koncept, historiografia

¹ Adresa pracoviska: Mgr. Ondrej Šály, Historický ústav SAV, Slovenská akadémia vied, P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava
E-mail: ondrej.saly@savba.sk.

„Panstvo je pravdepodobnosť, že príkaz
so stanoveným konkrétnym obsahom
bude poslúchnutý danou skupinou osôb.“

Max Weber

Význam konceptu (pojmu)

V profesionálnej historiografii sa používa veľké množstvo konceptov. Ich adekvátne využívanie je pre historikov dôležité. Aj z toho dôvodu medzi nimi existujú rôzne odborné polemiky venované vymedzeniu tých-ktorých konceptov či slovníky historických konceptov určené na ľahšiu orientáciu v nich. Možno spomenúť napríklad prácu *Dictionary of concepts in history* od amerického historika Harryho Rittera z roku 1986, v ktorej obšírne predstavil základné koncepty ako napríklad anachronizmus, antikvarianizmus, biografia atď.

Jednotlivé koncepty majú teda často niekoľko definícií. Podobne je to nakoniec i s definíciou samotného konceptu. Podiel na tom majú i zmeny významov mnohých slov v priebehu dejín – tie skúma pododbor histórie konceptuálne dejiny.

Nápomocnou príručkou pre úvod do štúdia a aplikovania konceptov je napríklad príspevok „Guidelines for Concept Analysis“ od významného talianskeho filozofa a politológa Giovanniho Sartoriho (1924 – 2017). Štúdia obsahuje taktiež štrnásťstranový pojmový slovník; autor v nej napríklad slovo definoval ako „*akúkoľvek formu používanú v prirodzenom jazyku na vyjadrenie významu*“, a koncept ako „*základnú jednotku myslenia*“ odlišiteľnú od ostatných (Sartori 1984). Alebo inak, slovami českého filozofa Jana Sokola (1936 – 2021), koncept „*je základnou jednotkou racionálneho myslenia, slúžiacou k označeniu (identifikácii) predmetov či tém* (respektíve javov a fenoménov – pozn. O. Š.)“ (Sokol 2019).

„Pôvodné“ koncepty a (historiografické) konštrukty

Niektoré metódy historického výskumu apelujú na používanie dobovej terminológie a pojmov prítomných v primárnych prameňoch (napríklad mikroexemplárna metóda hospodárskych dejín). Na druhej strane sa v historiografii v priebehu 20. storočia začalo používať mnoho moderných a postmoderných konceptov, ktoré v stredoveku či ranom novoveku ešte nejestvovali. Príkladom môže byť koncept sociálny kapitál.

Treba však upozorniť, že aj koncepty, ktoré sa vyskytovali v prameňoch, postupne menili svoj význam a v súčasnosti majú tiež neraz viacero definícií. Príkladom takého konceptu je práve (feudálne) panstvo. Preto platí, že významy konceptov konštituujú pravidlá ich používania.

Panstvo v širšom zmysle

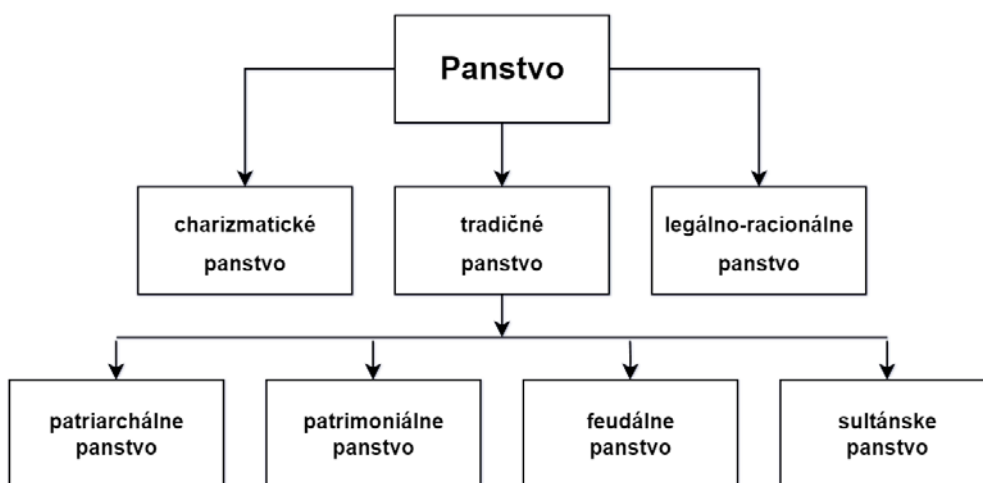
Koncept panstva úzko súvisí s pojmami ako vláda, moc, disciplína či autorita. Nie je preto prekvapujúce, že na panstvo možno nahliadať z rôznych perspektív, z filozofickej, sociologickej, ekonomickej alebo právnej. Taktiež nie je prekvapivé, vzhľadom na vyššie uvedené, že existujú viaceré teórie panstva. Za najznámejšiu sa vo všeobecnosti pokladá teória významného nemeckého sociológa a ekonóma Maxa Webera (1864 – 1920), ktorý

panstvo tematizoval ako sociologickú kategóriu vzťahujúcu sa k štruktúre mocenského usporiadaniu spoločnosti. Weber typologicky rozlišoval tradičné panstvo, charizmatické panstvo (odvíjajúce sa od autority a osobnosti pána) a legálne panstvo (legálno-racionálne panstvo zakladajúce na neosobnom práve a kľúčovom postavení byrokratického aparátu).

Azda najväčšiu pozornosť venoval Weber (používajúci nemecký termín *Herrschaft*) vo svojich prácach prvému zo spomenutých typov panstiev, tradičnému panstvu. Ide o typ konzervatívneho panstva zakladajúceho na tradíciách a posvätnosti už jestvujúcich pomerov. Weber zdôrazňuje najhlavnejšie podtypy tohto panstva. Nimi sú patriarchalizmus, patrimonizmus a feudalizmus, a sú to práve koncepty patrimonialného panstva a feudálneho panstva, ktoré úzko súvisia a ktoré sa obsahovo prelínajú s (historiografickým) konceptom zemského panstva.

V rámci tradičného panstva si jednotliví páni a ich rody odvodzovali svoju autoritu od zdedených posvätných pomerov. Štruktúra panstva sa odvíjala od vzťahov medzi tromi skupinami: pánmi, úradníctvom a ovládanými – poddanými. Tradícia predstavovala príčinu postavenia pánov a súčasne rámec ich konania, obmedzenie ich svojvôle.

Podstatou panstva teda bol vo všeobecnosti „*zmysluplný vzájomný vzťah medzi tými, ktorí dávajú príkazy, a tými, ktorí poslúchajú*“ (Weber 1978). Vo Weberovej koncepcii preto panstvo predstavuje onú legitimovanú a ospravedlnenú moc vzťahujúcu sa k sociálnej nerovnosti. Predstavuje základnú sociologickú kategóriu nadradenosti, výkon moci jednotlivca alebo skupiny nad inou sociálnou skupinou.

Obrázok 1 - Typológia panstva podľa M. Webera. Zjednodušené grafické vyjadrenie.

Zdroj: Ondrej Šály

Nemecký *Herrschaft* a český *velkostatek*

„*Herrschaft* je termín, ktorý vyjadruje mocenské vzťahy, aj keď spôsobom, ktorý presne nepokrýva žiadny z konkurenčných termínov v angličtine. (...) *Herrschaft* vyjadruje inštitucionálne vzťahy autority, ako napríklad *Gerichtsherrschaft*, *Leibherrschaft* a *Grundherrschaft*,“ uviedol americký historik David Warren Sabean (Warren Sabean 1984).

Koncept *Herrschaft* a s ním súvisiace pojmy mali okrem iného značný vplyv aj na staršiu českú historiografiu, v ktorej sa ako synonymum pre panstvo postupne zaužíval termín veľkostatok. Stojí však za zmienku, že napríklad agrárny historik a archivár Václav

Černý (1894 – 1962) navrhoval panstvom (domíniom) označovať verejnú moc vykonávanú pánom a majiteľom, zatiaľ čo vlastníctvo a moc nad pôdou s poddanými ako (veľko)statok.

Zo stanoviska Černého vyplýva vnímavosť pre rozdiel medzi panstvom ako sociologickou/filozofickou kategóriou a premoderným zemským panstvom ako majetkovým komplexom. V tejto súvislosti možno teda hovoriť o dvoch pojmoch s rovnakým termínom, z ktorých jeden sa využíva v historiografii a druhý vo filozofii, respektíve sociológii. Tejto skutočnosti si bol vedomý aj M. Weber, používajúci daný termín v historickom ako aj filozofickom zmysle. Weber taktiež so zreteľom na tzv. tradičné panstvo rozlišoval panstvo nad pôdou – *Grundherrschaft* a panstvo nad osobami – *Leibherrschaft*.

Moderná nemecká historiografia sa opierala najmä o pojmy *Grundherrschaft* a *Gutsherrschaft*, spoločne predstavujúce dualistickú koncepciu, ktorú častokrát nemožno aplikovať na pomery v Čechách alebo v Uhorsku. Oba pojmy majú pochopiteľne množstvo definícií, avšak v stručnosti možno *Grundherrschaft* chápať ako panstvo, ktoré ekonomicky záviselo od príjmu (feudálnej) renty a *Gutsherrschaft* ako panstvo zakladajúce na robote poddaných na panských majetkoch.

Spomedzi českých historikov sa konceptu panstva – veľkostatku venoval napríklad Josef Válka (1929 – 2017). Osobne uprednostňoval najmä termín veľkostatok, ktorým chcel nahradiť dobové termíny ako panstvo a *Herrschaft*. Veľkostatok definoval ako koncept „vyjadrujúci teritoriálnu predstavu feudálneho pozemkového vlastníctva vôbec, tj. súhrn dominikálnej a rustikálnej pôdy s vrchnostenskými objektami i poddanými a ich gruntami v rámci určitých hraníc alebo ako vlastníctvo oddelených teritórií a jednotlivcov.“ (Válka 1962). Odmietal definovanie panstva na základe kvantitatívnych parametrov (napríklad v závislosti od počtu poddanských usadlostí), pričom si uvedomoval možnosť panskej majetkovej roztrieštenosti.

Na druhej strane sa v českej historiografii objavili aj definície spočívajúce práve na predstave určitých kvantitatívnych kritérií. Napríklad podľa Aloisa Míku (1928 – 1991) bolo panstvo veľkostatok, ktorý mal aspoň pätnásť dedín. Josef Polišínský (1915 – 2001) zas tvrdil, že panstvo malo mať hrad, respektíve zámok, mesto ako tržné stredisko a najmenej dve dediny. Podobných definícií je síce ešte niekoľko, Válkovo vymedzenie je ale prepracovanejšie a kritickejšie.

Čo sa týka vnútornej diferenciácie veľkostatkov, nápomocná je najmä typológia používaná v najnovších prácach, ktorá zohľadňuje a delí veľkostatky podľa charakteru ich hospodárskej činnosti (známa napríklad z prác J. Čechuru či M. Vařeku). Podľa tejto klasifikácie existovali tri hlavné typy veľkostatkov. Nimi boli veľkostatky rentové, režijné a podnikateľské. V prípade rentového veľkostatku tvorili väčšinu príjmov feudálov dávky a poplatky od poddaných. Režijný veľkostatok už ale nebol závislý od príjmov z renty, väčšina príjmov v tomto prípade pochádzala z podnikateľských aktivít šľachty. Podnikateľské veľkostatky na rozdiel od režijných zas neboli závislé od roboty poddaných; podnikateľské aktivity (špecializované výrobné činnosti) tu fungovali na základe námezdnnej práce a boli zamerané na export.

Velikost velkostatků podle počtu poddaných roku 1619

Panství		Do 10 osedlých	10—20 os.	20—50 os.	celkem	% panství	% osedlých
Drobná	počet panství	18	35	82	135	36	
	na nich osedlých	110	556	2797	3463		4
Střední		50—100 os.	100—200 os.	200—300 os.	celkem		
	počet panství	80	58	32	170	41	
	na nich osedlých	5957	8632	7876	22465		26
Velká I		300—500 os.	500—700 os.		celkem		
	počet panství	41	19		60	15	
	na nich osedlých	13376	11775		25151		27
Velká II		700—900 os.	900—1200 os.	1200 a více	celkem		
	počet panství	8	12	12	32	8	
	na nich osedlých	6237	12524	17492	36253		42

Obrázok 2 - Kategorizácia moravských panstiev na základe počtu obyvateľov podľa J. Válku.

Zdroj: VÁLKA, Josef. Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, s. 41.

Slovenská historiografia

V rámci slovenskej historiografie sa koncept panstvo používa najmä v súvislosti s hradnými či komorskými panstvami. Problematickejšia je otázka označovania území v držbe šľachty (najmä strednej šľachty) mimo týchto rozsiahlych majetkových komplexov. Avšak, ako bolo naznačené vyššie, v historikovej práci je zadefinovanie využívaných konceptov kľúčové. Jednotlivé teoretické východiská výskumu sa preto od seba pochopiteľne neraz líšia.

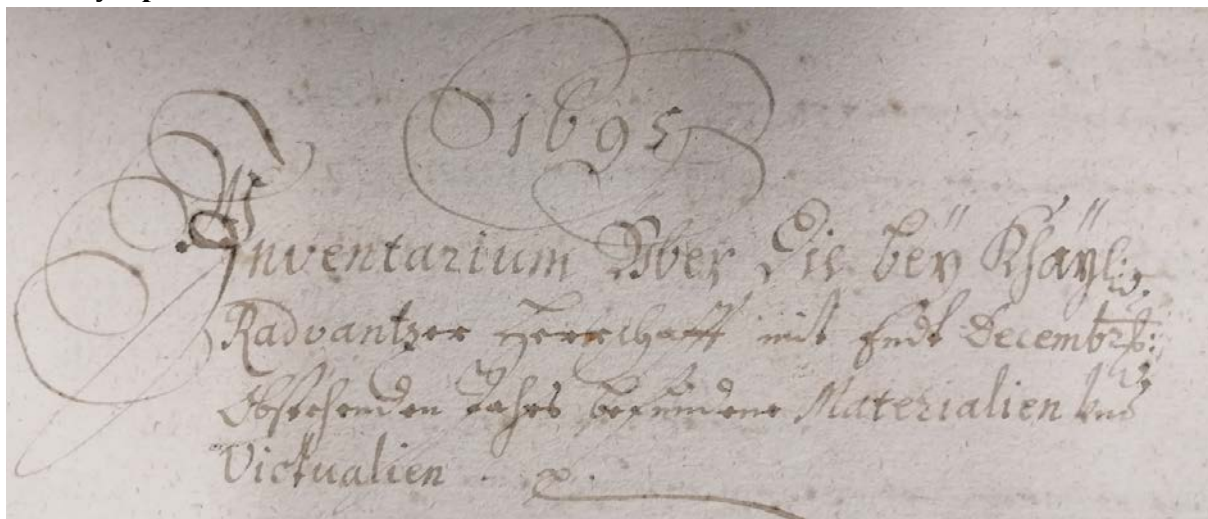
Napríklad v prípade majetkovej držby strednej šľachty vo Zvolenskej stolici historik Tomáš Janura píše o šľachtických doménach, zatiaľ čo napríklad historik Oto Tomeček v tejto súvislosti niekoľkokrát hovoril o panstvách. Dôvodom na neoznačovanie území strednej šľachty ako panstva je často práve ich teritoriálna roztrieštenosť a relatívna malá rozloha. V intenciách definície J. Válku to však nemusí predstavovať zásadný problém (nakoniec napríklad aj stredoslovenské banské komory mali teritoriálne roztrúsené majetky). Historik Igor Graus preto napríklad v prípade majetkov rodu Radvanský (situovaných v niekoľkých stolicach) písal o „panstvách Radvanských“. V skutočnosti je pravda, že tieto majetky Radvanských boli v dobových prameňoch často označované ako panstvo, respektíve panstvá (lat. dominium, nem. Herrschaft, slov. panstwo).

Zhrnutie

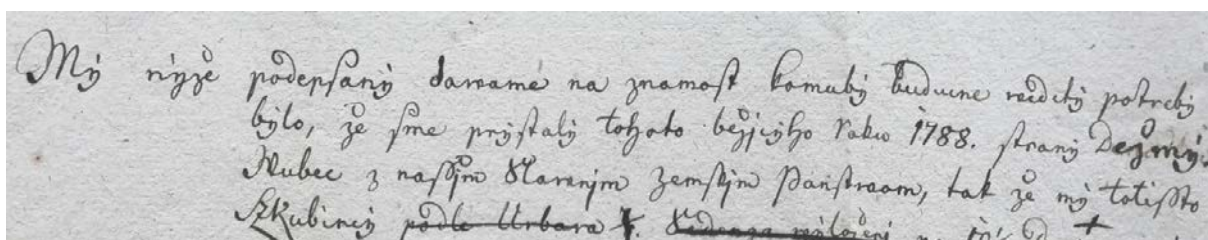
Inštitúcia zemského panstva predstavovala patrimoniálne spravovanú, teritoriálne vymedzenú hospodársko-sociálnu jednotku s vlastným súdno-politickým rámcom. Išlo o hospodársky celok v (autonómnej) réžii zemepána. Možno ešte dodať, ako uviedol český archivár a historik Emanuel Janoušek (1897 – 1970), že „majiteľom panstva, a teda aj vrchnosťou mohol byť pred rokom 1848 aj slobodný mešťan, korporácia, alebo právnická osoba, ako napr. kláštory, mestá, nadácie atď.“

Tento článok odporúčal na publikovanie vo vedeckom časopise Mladá veda:
Mgr. Dominika Kukučová

Ukážky z prameňov

Obrázok 3 - Inventár Radvanského panstva („...*Radvantzer Herrschaft...*“) z roku 1695. Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komornogrófsky úrad v Banskej Štiavnici (1236) 1524 – 1918, inventárne číslo 1883-1885.

Obrázok 4 - Prehlásenie Radvanských poddaných zo Skubína vo Zvolenskej stolici o dohode s ich „*slawnjm zemskjm panstwom*.“ Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Rod Radvanský, Radvaň (1263) 1480 – 1939, kartón 47.

Použitá literatúra

1. ČECHURA, Jaroslav. *Krizový management barokní ekonomiky? Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou za prvních Schwarzenberků (1660–1720)*. Praha: Karolinum, 2019.
2. ČERNÝ, Václav. *Slovníček archivní terminologie II. Názvosloví pro zemědělsko-lesnické archivy*. Praha: Ministerstvo vnitra, 1955.
3. GRAUS, Igor. *Mestečko Radvaň 1674 – 1871 (1898). Inventár fondu*. Banská Bystrica: Štátny okresný archív v Banskej Bystrici, 1993.
4. JANOUŠEK, Emanuel. O patrimoniální správě. In *Genealogické a heraldické listy*, 1997, roč. 17, č. 3-4, s. 5-28.
5. JANURA, Tomáš – FILLOVÁ, Ľubica – ŠIMKOVIC, Michal. *Vidiecke šľachtické sídla v Zvolenskej stolici*. Liptovský Mikuláš: Spoločnosť Kolomana Sokola, 2016.
6. KYPTA, Ulla – BRUCH, Julia – SKAMBRAKS, Tanja (eds.). *Methods in Premodern Economic History*. Cham: Springer; Palgrave Macmillan, 2019.
7. MURVAR, Vatro. Some Reflections Weber's Typology of Herrschaft. In *The Sociological Quarterly*, 1964, roč. 5, č. 4, s. 374-384.
8. RITTER, Harry. *Dictionary of Concepts in History*. Westport: Greenwood Press, 1986.
9. ROBISON, Lindon J. – Schmidt, A. Allan – SILES, Marcelo E. Is Social Capital Really Capital? In *Review of Social Economy*, 2002, roč. 60, č. 1, s. 1-21.
10. ROTH, Guenther. Introduction. In WEBER, Max. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1978, s. xxxiii-cx.
11. SARTORI, Giovanni. Guidelines for Concept Analysis. In SARTORI, Giovanni. *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*. London: SAGE Publications, 1984, s. 15-85.
12. SKINNER, Quentin. Language and Social Change. In TULLY, James (ed.). *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*. Princeton: Princeton University Press, 1988, s. 119-132.
13. SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad, 2019.
14. ŠIMŮNEK, Robert. *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách: Rožmberská doména 1418 – 1472*. Praha: Historický ústav, 2005.
15. TOMEČEK, Oto. Spôsoby označovania hraníc vybraných miest a mestečiek stredného Slovenska od 13. do polovice 19. storočia. In VALO, Ján (ed.). *Mesto a jeho historická krajina. Zborník príspevkov z rovnomennej konferencie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2020, s. 28-47.
16. VAŘEKA, Marek. Šlechtický velkostatek na předběllohorské Moravě. In LOPATKOVÁ, Zuzana (ed.). *Otázky zemepanského hospodárenia a správy v novoveku*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2019, s. 105-118.
17. VÁLKA, Josef. *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předběllohorské Moravě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.
18. WARREN SABEAN, David. *Power in the Blood: Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
19. WEBER, Max. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1978.

Mladá veda

Young Science

ISSN 1339-3189